

Sophia-badhuis

De Kerkstraat in Harderwijk

Algemeen Kiesrecht

Vittepraetje

Kwartaalblad van de historische vereniging HERDEREWICH

inhoud

Van de redactie (Ed van der Heijden) 2

Wat houdt ons bezig? (Matty Moggré) 3

Prikbord 4

Historisch Kenniscentrum Harderwijk (Karel Uittien) 4

Agenda..... 5

Gelderse Academie 5

Westerborkpad 5

Neem een historisch voorwerp mee 6

Film Joodse Harderwijkers in première..... 6

Sophia-badhuis (Wim Meijboom)..... 7

De Kerkstraat in Harderwijk (Wim Buienhuis) 12

Rijke baronnen en bezitloze paters (Martijn Pijnenburg) ... 15

Everhardus Johannes Margrij (Niek de Jong) 16

Algemeen Kiesrecht (Gijsje Verwijs-ten Hove). 18

Wim Buienhuis is klaar met de
Harderwijker gasfabriek (Jan Ruijne). 21

Van de redactie

tekst Ed van der Heijden

Als ik dit schrijf is het nieuwe jaar al weer een maand onderweg. De tijd gaat snel en er verandert van alles in de wereld en ook in Harderwijk. De redactie heeft allerlei artikelen geselecteerd over de rijke Harderwijker geschiedenis. Zoals u wellicht weet zal de stadswede, daar waar nu de schaatsbaan ligt, die overigens maar niet wil dichtvriezen, worden heringericht, zodat de Plantage en de boulevard meer aan elkaar worden gekoppeld. In de buurt van die plek verscheen in het midden van de 19e eeuw een badhuis: het Sophia-badhuis. Wim Meijboom heeft daar onderzoek naar gedaan en vertelt erover. Wim Buienhuis heeft tijdens zijn zoektochten in de documenten in het Streekarchivaat een beschrijving gevonden van de Kerkstraat uit 1876. Hij neemt u mee naar de Kerkstraat van 150 jaar geleden. Ongeveer 180 jaar geleden werd in Harderwijk een jongen geboren, die zich later zou ontwikkelen als een toonaangevende architect van kerken in Nederland. Evert Margrij was een bijzondere Harderwijker en leerling van de bekende Pierre Cuijpers. Hij wordt beschreven door Niek de Jong. Vorig jaar werd er herdacht dat in Nederland ook voor vrouwen actief kiesrecht werd ingevoerd. Hoe werd daar op gereageerd in Harderwijk. Gijsje Verwijs – ten Hove heeft kranten uit die tijd gelezen en vertelt erover. Met al zijn onderzoeken naar de gasfabriek in Harderwijk is Wim Buienhuis vele jaren druk geweest. Hij heeft zijn 2e boek over dat onderwerp af. Jan Ruijne heeft Wim geïnterviewd over zijn zoektocht. Op de Prikbordpagina’s staan weer vele wetenswaardigheden. Ook zijn er meerdere mensen, die hun vrijwilligerstaken hebben neergelegd. Het bestuur is dus op zoek naar veel vrijwilligers. Kijk vooral of er iets voor u bij is. We hebben sowieso veel verenigingsnieuws voor dit Vittepraetje en ook een uitgebreide agenda. Over een paar maanden vieren we dat Harderwijk en Nederland 75 jaar geleden zijn bevrijd. Ter gelegenheid daarvan zijn er weer allerlei activiteiten. In het bericht van het bestuur geeft Matty Moggré, onze voorzitter, daar inzicht in. De redactie wenst u veel leesplezier en tot ziens bij de verschillende activiteiten. Wij horen graag uw reactie.

BESTUUR
Voorzitter
Matty Moggré
Secretaris
John Wetzels
secretaris@herderewich.nl
tel: 0341-426847
Penningmeester
Dennis Koning
Leden:
Leen Karssen (bibliotheek)
Martijn Pijnenburg (redactie)
Jan Ruijne (redactie)

REDACTIE
redactie@herderewich.nl
Hoofdredacteur
Ed van der Heijden
Eindredacteur
Gijsje Verwijs-ten Hove
Redacteurs
Lex Schuijl, Jan Ruijne
Adviserend lid
Martijn Pijnenburg

VERSPREIDINGSTEAM:
Wim Buienhuis
jowi34@solcon.nl
tel: 0341-412735
Ben Companjen

LEDENADMINISTRATIE
Dennis Koning
ledenadministratie@herderewich.nl
06-55751483 (na 18.00 uur)

WERKGROEPEN:
Archeologie:
Jeroen Dielemans
Commissie Naamgeving:
Niek de Jong
Commissie Ruimtelijke Kwaliteit:
Désirée van Liempt
Genealogie:
Renate Uittien-Jacobs
Kroniek van Harderwijk:
Wietse Hummel
Hierden:
Evert Jacobs
Ornamenten Kunstwacht:
Karel Chr. Uittien
Coördinator vrijwilligers Vischpoort:
Joke en Harry Huijgen

BIBLIOTHEEK,
HISTORISCH KENNISCENTRUM:
Leen Karssen
bibliotheek@herderewich.nl

BEZOEKADRES:
Vischpoort, ingang Schapenhoek 9,
Harderwijk
Huismeester Vischpoort:
Karel Kok
huismeester@herderewich.nl
tel: 06-19957923
Willem van Sonnen
Leden en niet-leden kunnen van de
Vischpoort gebruik maken voor het viëren
van een feestje o.i.d. Informatie bij de
huismeester.

CONTACT
Voor informatie: www.herderewich.nl
IBAN: NL93 INGB 0003 0361 92

Sluiting aanleveren kopij voor het
volgende Vittepraetje is 26 april 2020

OPMAAK, DRUK
gewoonton
www.gewoonton.nl

Niets uit deze uitgave mag zonder toestemming van de redactie worden overgenomen voor commerciële doeleinden of ten behoeve van andere publicaties. De redactie behoudt zich het recht voor, in overleg met de schrijver, een artikel in te korten. Overname van een artikel is alleen mogelijk na toestemming van de auteur en de redactie. Het redactiestatuut is -voor hen die daar behoefte aan hebben- op te vragen bij het secretariaat.

Afbeelding op voorblad:
Kerkstraat, omstreeks 1960.
(foto: Stadsmuseum)

Wat houdt ons bezig?

2020
In het decembernummer schreef ik al over de activiteiten in Harderwijk die in het teken staan van “75 jaar vrijheid”. Op 27 januari vond de aftrap plaats met de documentaire over de Joodse Harderwijkers. U leest erover in dit Vittepraetje. Herderewich zal dit jaar een speciaal magazine uitgeven met verhalen over oorlog en bevrijding, met wetenswaardigheden en – heel belangrijk - het programma van de bijzondere dagen: 18 april, 27 april en 5 mei. Het magazine zal eind maart, begin april verschijnen.

Bestuurszaken
Er zijn meer zaken die aandacht vragen. Het bestuur kampt met vacatures: Karel Kok heeft besloten zijn bestuursfunctie neer te leggen. In de vorige ledenvergadering deelde hij mee dat hij de portefeuille van penningmeester overgedragen heeft aan Dennis Koning, nu heeft hij zijn functie als bestuurslid ook teruggegeven. Hij blijft wel zorg dragen voor het onderhoud en het gebruik van de Vischpoort. Karel is een kleine zeven jaar lid geweest van het bestuur en heeft de financiën geweldig goed beheerd. De vereniging had bij zijn aantreden niet veel geld meer in

kas, maar hij heeft ervoor gezorgd dat er sponsors kwamen en dat er niet te veel werd uitgegeven. Elk jaar konden we een beetje opzij

leggen, o.a. voor het jubileumjaar in 2022. En ook de Vischpoort was en blijft bij hem in goede handen.

Dennis Koning laat weten dat hij zich genoodzaakt ziet met het werk van penningmeester en bestuurslid te stoppen. Op het moment dat ik dit schrijf, zijn we nog hard op zoek naar een of meerdere opvolgers. We hopen tijdens de ledenvergadering nieuwe bestuursleden aan u te kunnen voorstellen. Helpt u ons met zoeken?

De Algemene Ledenvergadering
Onze ledenvergadering op 14 april staat in het teken van contact en ontmoeten rondom oude gebruiksvoorwerpen. Geen lezing, maar elkaar

vertellen wat we nog weten van toen of niet weten en dus luisteren naar anderen die kunnen verhalen over die ouderwetse koffiemolen, bijvoorbeeld. Heeft u een apart voorwerp uit de oude tijd? En wilt u dat laten zien? Laat het ons weten!

Ik wens u weer veel leesplezier en we hopen u te ontmoeten.

Namens het bestuur,

Matty Moggré

Wij verwelkomen de nieuwe leden:
H.J. Hagen, Y. de Haan, G. Hoeve, M. Foppen, E.J. Renken, J. Jonker – Schuijl en M.E. Hooft

prikbord

Mooie sites om te bezoeken, als je iets over de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding wilt weten.

- [gelderland.nl/Gelderland-herdenkt](http:// gelderland.nl/Gelderland-herdenkt)
 - [wo2gld.nl/gelderlandherdenkt](http:// wo2gld.nl/gelderlandherdenkt)
 - [omroepgelderland.nl/op-weg-naar-2020](http:// omroepgelderland.nl/op-weg-naar-2020)
 - <https://historiek.net/13-in-de-oorlog-afleveringen/>
 - <http://in.beeldengeluid.nl/collectie/details/expressie/26158/false/true>
 - <http://bevrijdingvandeveluwe.nl/>
 - <https://de46vanhetrademakersbroek.nl/>
- Kijk voor het Harderwijker activiteitenprogramma: www.herderewich.nl

Bedankt

Ria Stratingh, je stopt als Vischpoortgids.
Willem Petersen, je moet ook stoppen als verspreider van het Vittepraetje.
Dank jullie wel voor jullie actieve bijdrage aan de vereniging!

... en dus gezocht:

Vischpoortgidsen en **verspreiders**.

Bedankt Karel Kok

Al eerder nam je afscheid als penningmeester, nu stop je met het bestuurswerk. Je blijft het onderhoud en het gebruik van de Vischpoort gelukkig nog doen.

We hopen je op de ledenvergadering te kunnen bedanken.

Ledenaantal in 2019

In tegenstelling tot wat we om ons heen zien, is ons ledenaantal iets gestegen.
We begonnen in 2019 met **542** en eindigden met **557** leden.

We zoeken steeds nieuwe leden!
Zoek mee!

Stedelijke macht tussen overvloed en stagnatie

Stadsfinanciën, sociaal-politieke structuren en economie in het hertogdom Gelre, ca. 1350-1550

Rudolf A.A. Bosch, € 49,-

Aan de hand van een analyse van de stadsfinanciën van Arnhem en Zutphen onderzoekt Rudolf Bosch de samenhang tussen politiek, economie en de ontwikkeling van de lokale overheidsfinanciën in laatmiddeleeuws Gelre.

Voorlopig programma Algemene Ledenvergadering

Thema: oude gebruiksvoorwerpen

Locatie: De Kiekmure, Tesselschadelaan 1.

Vanaf 19.30 u

Verhalen rondom oude gebruiksvoorwerpen

Uitslagen vragenrondes

Koffie en thee

21.00 u Ledenvergadering met de bekende onderwerpen.

De stukken zijn vanaf 21 maart te vinden op:

http://www.herderewich.nl/herderewich_agenda.html

of op te vragen bij de secretaris:

secretaris@herderewich.nl

Historisch Kenniscentrum Harderwijk

tekst Karel Uittien

Ondanks de naam gaat het Kenniscentrum mee met de tijd. Op de bestaande **computer** zat nog Windows 7 als besturingssysteem en daarom was hij zo traag als een slak. Mede dank zij spontane sponsoring hebben we het oude beestje - in de digitale wereld ben je dat binnen 5 jaar - kunnen actualiseren.

De computer beschikt nu over Windows 10, een actuele virusbescherming, een SSD opslagschijf van 5 megabyte en een verhoging van het interne geheugen met 4 Mb. Een SSD opslagapparaat vind je tegenwoordig in bijna alle nieuwe computers. Dit is een logische keuze omdat SSD opslag ten opzichte van harde schijf opslag een flink stuk sneller is. Een besturingssysteem zoals Windows start veel sneller op. Ook programma's die op een SSD zijn geïnstalleerd starten sneller op. Van enkele gebruikers hebben we al enthousiaste reacties gekregen. Ook de **website** is uitgebreid. Voor de bevolkingsregistratie is er een pagina bijgekomen. Er is nu een site met de bevolkingsregisters en een site met de overige bevolkingsadministratie.

Op de site van de **recognitieboeken** bleken fouten te zijn gesloten. Deze zijn hersteld.

agenda 2020

Woensdag 11 maart 2020

Informatieavond voor Vischpoortgidsen.
Vischpoort, aanvang 19.00 uur
Aanmelden a.u.b. via vischpoortgidsen@herderewich.nl.

Donderdag 12 maart 2020

Gelderse Academie, Studium Generale,
lezing 4: "Wisselwerking tussen inwoners, bestuur en politiek in onze democratie" door drs. John Berends. Zie toelichting.
Catharinakapel, inloop 19.45 uur, aanvang 20.15 uur.

Tussen 16 maart en 14 april 2020

Wandelen langs het Westerborkpad. Zie toelichting.

Dinsdag 17 maart 2020

Lezing "Het verscholen dorp" door Dick Baas.
Kiekmure, zaal open 19.30 uur, aanvang 20.00 uur.

Dinsdag 14 april 2020

Algemene Ledenvergadering
Herderewich.
Meer informatie volgt.

Zaterdag 18 april 2020

Herdenken en vieren 75 jaar bevrijding van Harderwijk. Programma volgt.

Maandag 27 april 2020

Koningsdag. Vischpoort open.

Zondag en maandag 3 en 4 mei 2020

Theaterwerkplaats, "Oorlog onder de huid". Informatie volgt.

Maandag 4 mei 2020

Dodenherdenking.
Begraafplaats Oostergaarde, aanvang 20.00 uur.

Dinsdag 5 mei 2020

Bevrijdingsdag. Informatie volgt.

Woensdag 18 november 2020

Geschiedenisquiz. Informatie volgt.

Gelderse Academie: Wie kunnen we (nog) vertrouwen?

De Gelderse Academie organiseert dit seizoen een Studium Generale met 4 colleges. Het thema is: "Wie kunnen we (nog) vertrouwen"? Dit is een veel gestelde vraag op dit moment. Aan alle kanten worden we bestookt met cijfers, rapporten en onderzoeken waarvan voortdurend het waarheidsgehalte wordt betwist. We kunnen als leek nauwelijks nog onderscheid maken tussen leugen en waarheid. Daarbij speelt ook een achterliggende vraag: Waarom hebben we weinig vertrouwen meer in de "oude" instituten, in autoriteit? Het 1^e college in dit Studium Generale is gehouden op woensdag 20 november 2019. Prof. dr. ir. Vincent Buskens sprak toen over "Wat is vertrouwen en hoe wordt het beïnvloed door sociale netwerken?". In het college op donderdag 16 januari 2020 sprak prof. dr. Frans Blom over "Ethiek van vertrouwen en betrouwbaarheid". Mr. Klaas Mollema sprak op dinsdag 11 februari 2020 over "Vertrouwen in rechterlijke colleges".

De colleges vinden plaats in de oude gehoorzaal van de Academie, de Catharinakapel, Klooster 1 in Harderwijk, aanvang 20.15 uur. Ze kunnen afzonderlijk gevolgd worden en zijn gratis toegankelijk. Reserveren via het e-mailadres galezing@catharinakapel.nl

Westerborkpad

De samenwerkende historische verenigingen Nijkerk, Putten, Ermelo en Harderwijk organiseren in het kader van 75 jaar bevrijding begeleidde wandelingen over het Westerborkpad tussen Nijkerk en Harderwijk.

Korte routes (4 trajecten, max. 8 km per traject)

Elk traject start met de wandeling om 11.00 u. Vanaf 10.00 u is er koffie en de mogelijkheid tot bezichtigen van de exposities, (Nijkerk en Ermelo).

16 maart, 19 maart: Nijkerk, Museum Nijkerk, Venestraat 16.

17 maart, 20 maart: Rustpunt Philadelphia Zorg, Nijkerkerstraat, hoek Oldenalleralee/Watervalweg.

23 maart, 26 maart: NS Station Putten (geen koffie en bezichtiging).

24 en 27 maart: Ermelo Museum Het Pakhuis, Molenaarsplein 24.

Lange routes (2 trajecten, plm. 15 km per traject)

Deze trajecten starten om 10.00 u. Vanaf 9.00 u is er de mogelijkheid om een kopje koffie of thee te drinken en de exposities te bezichtigen.

28 maart: Museum Nijkerk.

4 april: Station Putten (geen koffie en bezichtiging).

U kunt kiezen voor deelname aan een of meerdere trajecten. Het eindpunt is het beginpunt voor het volgende traject. De start- en eindpunten zijn zo gekozen dat deze met openbaar vervoer goed bereikbaar zijn. Zelf lunch en drinken meenemen. Deelname is gratis. Aanmelden bij: info@pakhuisermelo.nl. Datum en traject vermelden.

Neem een historisch voorwerp mee

De Algemene Ledenvergadering wordt dit jaar in De Kiekmure gehouden. Als datum is voor 14 april gekozen. En net als vorig jaar wil het bestuur er naast een nuttige ook een gezellige avond van maken. Een jaar geleden werd er vergaderd in de Vischafslag. Fred Zoer vertelde over de historie van de Vischafslag. Daarna konden de aanwezige leden het restauratiewerk aan een op bokken geplaatste botter bewonderen.

Dit jaar is er ook een nevenprogramma. Leden mogen iets gaan vertellen over een door henzelf meegebracht, historisch voorwerp. Dat mag van alles zijn. Een middeleeuwse munt, een knijpkat uit de Tweede Wereldoorlog, iets uit het visserijverleden, het eerste affiche van het Dolfinarium, het zijn zomaar wat voorbeelden. Het gaat dan vooral om het verhaal achter het getoonde voorwerp. Het bestuur hoopt op deze manier onbekende verhalen naar boven te halen. Leden die een voorwerp hebben waar ze iets over willen vertellen: geef dit a.u.b. vooraf door aan secretaris@herderewich.nl. Houd ook onze Facebookpagina in de gaten. Bedoeling is om in maart al voorwerpen te tonen. Dit om de nieuwsgierigheid te prikkelen natuurlijk.

Tijdens het officiële deel van het programma legt het bestuur verantwoording af over het afgelopen jaar. Leden kunnen commentaar geven over de financiën, de activiteiten, het ledenblad en nog veel meer. Suggesties hoe het (nog) beter kan zijn altijd welkom.

Dinsdag 14 april, in De Kiekmure, Tesselschadelaan 1. Aanvang: 19.30 uur.

Film Joodse Harderwijkers in première

Elk jaar wordt in de Oude Synagoge aan de Jodenkerksteeg de bevrijding van Auschwitz herdacht. Dat gebeurt altijd op 27 januari, zo ook dit jaar. Kort na die herdenking ging dit jaar in de Catharinakapel de film 'Joodse Harderwijkers' in première. In deze film van Harderwijker Evert Blijsie vertelt Anton Daniëls aan interviewster Lisette Buis-van de Kieft het verhaal van vijf Joodse families. Families die vóór de oorlog deel uitmaakten van de Harderwijkse gemeenschap, maar die na 1940 steeds verder in het nauw werden gedreven. Daniëls vertelt op locatie. De belevenissen van Ezechiël de Lange, een sportliefhebber in hart en nieren, wordt verteld op de sportvelden van VVOG. Het spannende verhaal van manufacturenhandelaar Bennie Härtz wordt verteld met de ingegraven hutten van het Verscholen Dorp op de achtergrond. Anton weet veel grappige en bijzondere anekdotes te vertellen over de vooroorlogse jaren. Sober en gedetailleerd beschrijft hij de oorlogsjaren en het meestal droevige einde. De enkeling die de oorlog overleeft is zijn familie kwijt. Ook duurt het jaren voor de overlevenden de beschikking krijgen over hun eigen huis, de inboedel is dan allang verdwenen. Na de oorlog is er geen Joodse gemeenschap meer. De film geeft een levendig beeld van de Joodse Harderwijkers. Dat was ook precies de bedoeling van Daniëls: na het boek 'Joodse Harderwijkers' wilde hij nu op film de mensen een gezicht geven. De film is vanaf april in de Oude Synagoge te zien. Omdat bezoekers geen documentaire van een uur gaan bekijken is de film dan in vijf delen geknipt. De vijf familie-verhalen zijn dan afzonderlijk van elkaar te bekijken.

tekst Jan Ruijne

Herderewich zoekt nieuwe penningmeester

Het bestuur van Herderewich is op zoek naar een nieuwe penningmeester. De huidige penningmeester, Dennis Koning, stopt met ingang van 14 april. Dat is de dag van de Algemene Ledenvergadering. Dennis stopt omdat hij het te druk krijgt. Dennis is gevraagd om met ingang van 1 februari lid te worden van de kerkenraad. Daarnaast slokt zijn functie als (schaduw)raadslid voor het CDA veel vrije tijd op. "Ik moest een keuze maken", zo zegt hij. Het betekent dat er een vacature in het bestuur is. Gezocht wordt naar iemand die het werk van Herderewich een warm hart toedraagt en enig verstand heeft van boekhouden. De tijdsbesteding bedraagt ongeveer 2 tot 4 uur per week. Het is handig als u kunt omgaan met Excel en enig bestuurlijk inzicht heeft. Bepaalde werkzaamheden, zoals bijvoorbeeld de ledenadministratie, kunnen ook door iemand anders worden gedaan. Voelt u zich aangesproken? Stuur een mail naar secretaris@herderewich.nl

tekst Wim Meijboom

Wim Meijboom is geboren in Breda en woonde van 1948 tot 1966 in Harderwijk. Hij was een verwoed zwemmer en speelde van 1956 tot 1966 bij waterpolovereniging De Woelwaters. Zijn interesse voor het zwemverleden van Harderwijk werd gewekt toen hij in 2016 werd geïnterviewd voor een boek over De Sypel. Hij verzamelde daarna veel materiaal en dat resulteerde in een aantal artikelen. Eén daarvan gaat over het Sophia-badhuis.

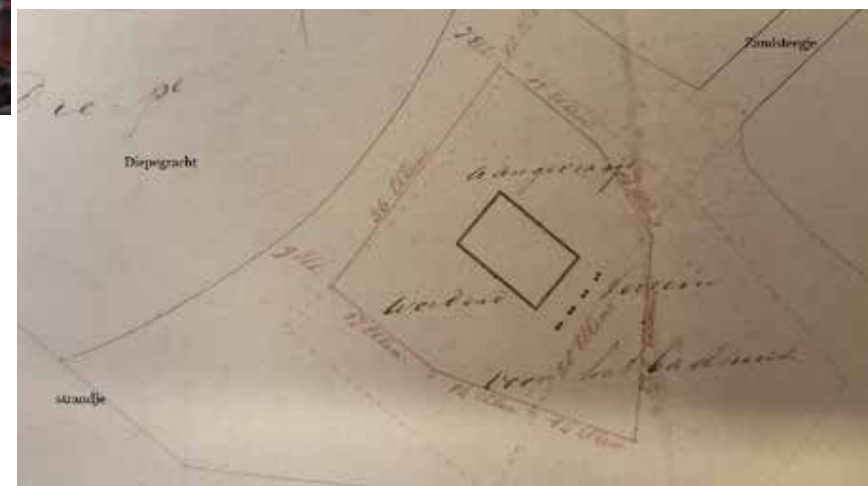
Sophia-Badhuis 1848-1902

In Harderwijk kent iedereen zwembad De Sypel. Maar De Sypel is niet Harderwijk's eerste bad. In de negentiende en vroeg-twintigste eeuw zwommen de inwoners vooral in de Zuiderzee. Een weids uitzicht hadden de zwemmers. Maar ook: open riolen, modderig en ondiep water. En ze moesten met de pont de Diepegracht oversteken om bij Harderwijk's eerste 'zwembad' te komen: het Sophia-badhuis.

BARCHMAN WUYTIERS

Rond 1800 groeide het besef dat de hoge sterftecijfers, veroorzaakt door onder meer tyfus, cholera en difterie, kon worden bestreden door verbetering van de algemene en persoonlijke hygiëne. Begin 19e eeuw kwam vanuit de gegoede burgerij een beweging op gang om de arbeidersklasse tot een andere levensstijl te bewegen.

Mogelijk was het tegen die achtergrond dat griffier Jhr. H.J.M. Barchman Wuytiers van Vliet, kantonrechter mr. W.L. van der Upwich en stads-geneesheer dr. J.C. van der Burcht van Lichtenbergh halverwege 1847 het initiatief namen tot de bouw van een "Zee- en Badinrichting". Een terrein ten westen van de Weisteeg, aan het eind van de Diepegracht, was de ideale plek voor een ba-

Schets van Barchman Wuytiers, behorende bij adres aan de gemeente augustus 1847 (Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe)

Kennelijk werd er al langere tijd reikhalzend uitgekeken naar de komst van een 'zweminrichting' voor Harderwijk. Tenminste als we het Harderwijk'sch Weekblad van 14 augustus 1847 mogen geloven:

"Reeds voor lang had zich hier ter stede de behoefte naar eene geschikte bad-inrichting doen gevoelen. Het gemis daarvan was te meer te betreuren door dien de onmiddellijke nabijheid der zee, de schoonste gelegenheid aanbiedt, om zich het verkwikkende zeewater en den versterkenden golfslag ten nutte te maken. Het baden toch, voor een ieder, zonder onderscheid van stand, kunne of leeftijd zoo hoog noodzakelijk, tot instandhouding van gezondheid en reinheid, is tevens een dikwijls onfeilbaar middel, tot genezing van vergevorderde kwalen en tot herstel van verlorene krachten."

dinrichting: er lag een natuurlijk strand met lage duinen van drie tot vier meter hoog. Barchman Wuytiers diende bij de gemeente een tekening in van het badhuisgebouw en een aanvraag voor de pacht van een strandje, kadastraal bekend als Sectie D. no.674 (opname 1832). Het beoogde terrein van ongeveer 1250 m² (Sectie D.675), werd gehuurd van weduwe G. Gelderman, eigenaresse van logement Het Wapen van Zutphen, het latere hotel Baars.

AANDEELHOUDERS

Om het plan te financieren was in juli een intekenlijst geopend voor aandelen op naam van 25 gulden met een rente van 4 procent. De emissie was een succes: binnen veertien dagen werden al meer dan 50 schuldbrieven uitgegeven. 20 augustus werd de ‘Vereniging van aandeelhouders Sophia-badhuis’ opgericht. De dagelijkse leiding was in handen van de heren Van der Upwich en Van der Burcht van Lichtenbergh. Verder was sprake van commissarissen in een controlerende rol.

Op grond van een wet uit 1811 (Code Pénal) was voor het oprichten van een vereniging van meer dan 20 personen toestemming van de overheid nodig. Hoewel archiefonderzoek daarvoor geen bewijs leverde, mag worden aangenomen dat de vereniging ‘Haagse toestemming’ had en, ingevolge diezelfde wet, automatisch een rechtspositionele status bezat. Na 1855 moest dat expliciet worden aangevraagd.

OPENING

In de voorbereiding was kennelijk Zeebad Scheveningen als voorbeeld genomen, want ook twee badkoetsen stonden op het verlanglijstje, maar verder dan een in de pers bejubelde demonstratie kwam het niet. Het dagblad van ’s Gravenhage meldde 19 februari: *“Uit Harderwijk wordt geschreven, dat H.K.H. Mevrouw de prinses van Oranje welwillend de vergunning verleend heeft, dat de daar al op te rigten*

zeebad-inrichting naar Hoogstdezelve den naam zal dragen van Sophia-bad. Ook stemde de prinses in beschermvrouw te willen zijn en nam tien aandelen in de onderneming.”

1 juni 1848 werd het Sophia-badhuis, een ontwerp van stadsarchitect J. Verhoeven, geopend. Een koud ligbad kostte, afhankelijk van de tijdsduur, 40 tot 50 cent, een warm bad 60 tot 80 cent. Voor 40 cent kon men van ’s morgens zeven tot ’s avonds zeven een zeebad nemen.

HET GEBOUW

Het badhuis werd verhuurd aan kastelein Elbert Fliek. Hij was daarnaast eigenaar van logement of veerhuis ‘Stad Vrede’, een van de oudste etablissementen van Harderwijk in de Bruggestraat.

In zijn reisverhaal ‘Wandelingen over de Veluwe’ (1852) beschreef H.G. Haasloop Werner het badhuis zoals hij dat in 1849 waarnam. Het met riet gedekte gebouw was gelegen op een kunstmatige hoogte, zoals anno nu nog steeds is te zien. Het bood ruimte aan twee badkamers waar in ‘gemetselde kommen’ warm- en koudwaterbaden konden worden genomen. Verder was er een ruime vierkante kleedruimte, die na drie uur ’s middags door de kastelein als salon en gezelschapsruimte werd gebruikt. Ook voor de kastelein was er een woonruimte. Op een veranda met fraai uitzicht op de Zuiderzee konden de gasten genieten van een drankje en zelfs een maaltijd; populair was een drankje dat ‘Sophietje’ werd genoemd.

OMMEKEER

Vóór 1900 liep de Diepegracht door tot voorbij de Oranje Nassaukazerne. Om sneller de stad te bereiken konden bezoekers zich voor een cent met een pontje van en naar de Boompjeswal laten overzetten (wat toen de Boompjeswal was heet nu Plantage – red.). De platbodem was eigendom van de gemeente en werd voor 80 gulden verhuurd. De pont was 4.33 meter lang en 1.50 meter breed en werd langs een touw voortgetrokken. In latere jaren werd het badhuis eigenaar. Nadat in 1904 het achterste deel van de gracht was gedempt, werd het pontje overbodig.

Na een jaar verlengde Fliek zijn contract niet en het badhuis werd in april 1849 te huur gezet. Omdat daar geen respons op kwam werd besloten van het koffiehuis (de salon) een sociëteitslokaal te maken. De vereniging met betalende, gebaltoerde burger- en militaire leden, droeg de naam ‘Sociëteit Sophia-badhuis’. De militairen waren officieren van het Koloniaal Werfdepot die daarvoor verenigd waren in de in 1847 opgerichte sociëteit de Harmonie.

Welbeschouwd was dit het moment waarop het oorspronkelijke streven, het baden voor iedereen toegankelijk te maken *“tot in stand houding van gezondheid en reinheid”*, werd losgelaten; de verdere geschiedenis beperkt zich tot die van het gebouw. Een bad nemen was nog wel mogelijk, maar slechts weggelegd voor bezoekers van de sociëteit. Ook het strandje raakte in onbruik en maakte rond 1895 plaats voor weiland. In die jaren bestond het bestuur uit notaris mr. J.D. C.W. C. de Mol en rector van het Nassau-Veluwsch Gymnasium dr. F.G.B. van Bleek van Rijsewijk.

DRAMA

In de loop der jaren werden badhuis en terrein in toenemende mate gebruikt voor feestelijkheden; zang- en muziekverenigingen zoals de Harmonie hielden er hun repetities. Bij een van die feestelijkheden ging het bijna mis. Een voorloper van Dagblad de Telegraaf, ‘Het Nieuws van den Dag’ van 7 september 1880 deed verslag:

Na afloop van een vuurwerk, hetwelk bij gelegenheid der bevalling van H. M. de Koningin aan het Sophia-badhuis aldaar was gegeven, lieten zich een dertigtal mannen, vrouwen en kinderen in eene boot over de vrij breede en diepe gracht, loopende nabij het badhuis, overzetten. In het midden van de gracht zonk de boot, en bijna allen geraakten te water. Vreeselijke angstkreten, die men van uit de boot hoorde, deden eenige menschen vricnden besluiten alles in het werk te stellen de drenkelingen te redden. In de eerste plaats bevond zich onder hen de 1e luitenant van het koloniaal werfdepot A. Bogaert, een uitmuntend zwemmer, die, na zijn jas te hebben uitgetrokken, te water ging en niet dan met de uiterste krachtsinspanning er in slaagde drie kinderen, waaronder een driejarige knaap, te redden. Zich ten vierde male te water willende begeven, werd hij daarvan met geweld terug gehouden door zijne vrienden, omdat deze, ziende dat hij uitgeput was, vreesden dat hij zijne edel moedige zelfopoffering met den dood zoude bekoopen.

Verder was een heldenrol weggelegd voor Harderwijker Evert van de Steeg uit de Rabbistraat. Hij kon niet zwemmen maar wist toch enkele kinderen te redden. Bogaert en een tweede militair, Von Schleicher, werden in 1881 bij Koninklijk Besluit (KB) beloond met de bronzen medaille en een ‘loflijk getuigschrift’.

VERENIGING BADHUIS I.O.

In een artikel in het Overveluwsch Weekblad van 12 september 1891 geeft de inzender, ongetwijfeld een aandeelhouder, uiting aan zijn ongerustheid over de gang van zaken binnen het Sophia-badhuis. Hij dringt aan op een reorganisatie. Hij vindt dat de aandeelhouders de vereniging moeten opheffen en hun bezittingen en rechten overdoen aan de sociëteit. Met veel fantasie stelt hij zich een herboren badinrichting voor, die kan concurreren met Scheveningen en Oostende. Het idee van overname bleef min of meer in de lucht hangen en werd enkele jaren later weer

actueel. In 1894 wilde de sociëteit het badhuis van de aandeelhouders overnemen en een nieuwe vereniging oprichten. Voortvarend, en vooruitlopend op een akkoord met de aandeelhouders, werden de statuten voor koninklijke goedkeuring naar Den Haag gestuurd. Artikel 1 luidde: *“De vereeniging onder de naam van “Het Badhuis” te Harderwijk heeft ten doel de oprichting en exploitatie van een Sociëteitsgebouw en bevordering van gezellig samen zijn.”*

De aanvraag was ondertekend door onder meer notaris J.F. Vtringa en apotheker A. Greidanus. Tot een koninklijke goedkeuring kwam het niet; de aanvraag werd waarschijnlijk ingetrokken omdat de aandeelhouders niets zagen in een overname.

FUSIE?

Zaterdagavond 21 maart 1898 rukte de brandweer 's avonds om negen uur uit voor een uitslaande brand in het Sophia-badhuis. Hoewel snel aanwezig, kon niet worden voorkomen dat het met riet gedekte, deels houten gebouw volledig in rook opging. Weekblad De Harderwijker reageerde met weinig compassie en juichte dat “Harderwijk van dat leelijke gebouwtje met zijn weidschen naam verlost is.” Het gebouw was goed verzekerd. De sociëteit greep de gebeurtenissen aan voor een nieuwe poging tot zelfstandigheid. In april werd de Harderwijker sociëteit De Club (±1867-1940) uitgenodigd voor een gezamenlijke vergadering met als doel de oprichting van een nieuwe

vereniging in een nieuw gebouw, op een nieuwe locatie. Er werd een aanvraag ingediend voor de erfpacht van een stuk grond op de Boompjeswal van ruim 2000 m². In gesprekken met de gemeente werd duidelijk dat de sociëteit i.o. daarvoor maximaal 50 gulden per jaar kon betalen. Door vergelijking van gevallen van erfpacht uit de directe omgeving, kwam het college van B en W tot een pachtsom van tenminste 80 gulden en adviseerde de raad negatief; na veel discussie werd het verzoek zonder hoofdelijke stemming afgewezen.

FAILLIET

Oktober 1898 besloten de aandeelhouders met het verzekeringsgeld een nieuw gebouw neer te zetten. Het werd augustus 1899 geopend, niet als badhuis, maar als sociëteit. Als naam bleef Sophia-badhuis gehandhaafd. Opmerkelijk genoeg werd het gebouw nog geen drie jaar later te koop gezet. Tijdens de openbare verkoping in mei 1902 werd de Harmonie de nieuwe eigenaar; de vereniging was al sedert de oprichting in 1876 huurder van de salon als repetitieruimte en verzorgde regelmatig concerten op het badhuisterrein. In de Staatscourant van 27 januari 1903 kondigde het bestuur van de vereniging van aandeelhouders aan zich op 2 maart te zullen verantwoorden voor het gevoerde beleid. Aandeelhouders en schuldeisers werden verzocht zich te melden bij notaris Neeb en zouden, zover de kas dat toeliet, hun geld terugkrijgen.

SLOPERSHAMER

De naam Sophia-badhuis werd tot in de jaren dertig van de twintigste eeuw gebruikt. Daarna werd afwisselend gesproken van café-restaurant *De Harmonie* en *Buiten-Sociëteit*. De voormalige sociëteit Sophia-badhuis was geruisloos overgegaan in een wat informelere soos, vooral ook bedoeld voor leden van de Harmonie.

Na 1945 werd nog wel gesproken van de Buiten-Sociëteit, maar daar werd het gebouw mee bedoeld. In 1954 werd Teunis Waaijberg beheerder; hij verhuurde de ruimte voor vergaderingen, bruiloften en partijen. Hij begon in 1963 de kleinschalige camping *De Harmonie*, een voorloper van de huidige stadscamping.

In 1993 verkocht de muziekvereniging de Harmonie het terrein aan een projectontwikkelaar. Gerrit A. de Lange, sedert 1983 pachter, verzette zich nog wel via de rechter maar moest dat verzet

tenslotte opgeven. Half augustus 1998 maakte de slopershamer een einde aan het gebouw Sophia-badhuis. Op de plek van het 'badhuis' verrees een appartementengebouw.

BRONNEN BIJ HET ARTIKEL

- Gelders Archief (digitaal) te Arnhem.
- Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe te Harderwijk, diverse archiefdelen.
- Nationaal Archief Den Haag, archiefdelen betreffende de oprichting van verenigingen, stichtingen en vennootschappen, en Koninklijke Goedkeuringen (1855-1976).
- Kadastrale Atlas Gelderland 1832, deel Harderwijk; een publicatie van de Stichting Kadastrale Werkgroep Gelderland, Velp 2001.
- Wandelingen over de Veluwe, door H.G. Haasloop Werner (1792-1864). Gebundeld in *Mengelingen II' Proza en Poëzij van Nederlandsche Auteurs*, verzameld door mr. W. van de Poll, Tiel 1852.
- F.G. Steck, kapitein bij het KNIL. “Wenken betreffende de dienst bij het Nederlandsch Oost-Indisch Leger”. Vrij vertaald uit het Hoogduitsch door W.A. van Rees, Utrecht 1865.
- Delpher internetsite; gedigitaliseerde teksten uit Nederlandse kranten, boeken en tijdschriften.
- A.J. van der Aa, 'Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden' vijfde deel; ed. Jacobus Noordduyn te Gorinchem 1844.

MET DANK AAN:

- Tiemen Goossens, Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe
- Leen Karssen, Harderwijk
- Karel Uittien, Harderwijk
- Peter Overeem (Stadsmuseum Harderwijk)

In 1902, kort na de overname van het Sophia-badhuis, schonk oud-burgemeester D. van Meurs De Harmonie een muziektent.

De Kerkstraat in Harderwijk

tekst Wim Buijtenhuis

Wim Buijtenhuis is een gepensioneerd medewerker van de Harderwijker gasfabriek en enthousiast bezoeker van het Steekarchivariaat waar hij onderzoek doet naar de gasfabriek en het Belgenkamp

De Kerkstraat is een van de fraaiste straten van Harderwijk, weliswaar met rammelende keien en een voor rollators en rolstoelen ongelijk trottoir. Omstreeks 1874 is er al een beeld geschilderd van deze straat in 'La Hollande pittoresque: voyage aux villes mortes du Zuiderzee'. De schrijver Henry Havard doet ook Harderwijk aan en aangetrokken door de monumentale Grote Kerk loopt hij door de Kerkstraat.

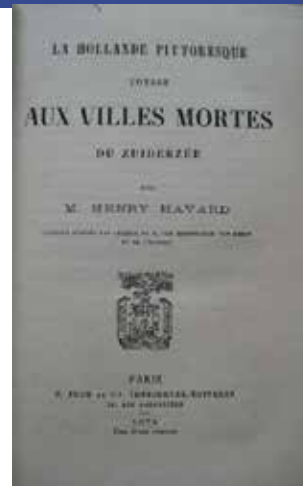

Op 7 maart 1923 verscheen het hieronder opgenomen ingezonden stuk in het Overveluwsch Weekblad/Harderwijker Courant onder de aanduiding "Dooie Straat in Dooie Stad". Traductor heeft een vrije vertaling gemaakt van het verslag van deze wandeling door de Kerkstraat uit 1874. Enige dagen later volgt daarop een reactie en de eerste schrijver geeft daarop weer een antwoord. Opvallend is dat beide schrijvers zich hullen in een pseudoniem. De eerste heet Traductor (is Spaans voor vertaler), de tweede noemt zich Veritas (is Latijn voor waarheid)

DE KERKSTRAAT VOLGENS HENRY HAVARD

Traductor begint op 7 maart 1923 zijn vertaling van het verhaal over de Kerkstraat als volgt:

Aan 't einde van de straat verheft zich de Grote Kerk. De huizen zijn voor het grootste deel van het kleinere type, maar goed onderhouden, als van kleine renteniertjes. De kosterswoning vertoont een eigenaardige, gemengde stijl, die de uitstraling van het huis wel wat kerkelijk maakt. Winkels zagen we niet. Wel veel honden, die, met of zonder begeleiding, op deze mooie, lange en brede straat schijnbaar een beetje doelloos rondscharrelen. De honden zijn vooral druk met het groen dat zich tussen de straatstenen bevindt en dat de bewoners van de straat de komst van de lente al vroeg in het jaar aankondigt. Al dat groen is, volgens de bewoners van de straat, het gevolg van de gebrekkige bestrating: de klinkers liggen ver uit elkaar. Het bleek ons dat de bewoners niet zo blij zijn met dat groen. Ze zeggen "dat het armzalige plaveisel hun nog extra belasting kost". De stedelijke overheid eist namelijk dat het gras minstens 2 keer per jaar wordt gewied. Tijdens de Grote Oorlog had men de straat laten afweiden en daarmee werk en kosten gespaard. Maar ondanks dat het vee hier blijkbaar gelukkig mee was, werden de proefnemingen verder niet vervolgd. Het zal dáárom wel zijn dat de gemeentelijke sproeiwagen heel zelden langskomt. Zelfs niet bij langdurige droogte en dan alleen nog op dringend verzoek. Wij vernamen één en ander van een oudachtig heertje dat, aan een hele stevige ketting, een uiterst klein hondje in toom hield. Het bleek een oudgediende uit den Atjehoorlog, die zijn pensioentje in deze straat verteerde. Zijn Frans sprak hij beter dan wij ons gebroken Hollands. Met zijn verkeerde been uit bed gestapt, scheen hij blij zijn grieven eens te kunnen luchten.

Feestelijke optochten waren hier niet doorgetrokken, sinds 1887 toen Koning Willem III 70 jaar werd. En dat, terwijl de straat toch zo breed was, en men bij de Kerk zo prachtig rechtsaf kon draaien en nog eens over de rechterschouder de straat terug kon kijken. Men had nu een zwakke hoop, dat de Grote Optocht in 1923 gehouden zou worden, ter gelegenheid van het Zilveren Kroningsfeest van H.M. Koningin Wilhelmina. Na langdurige vorst zag men dat in andere straten van stadsweg de ijsboel in de goten wel werd weggehaald, maar hier in de Kerkstraat liet men 't zaakje meestal zitten. In de winter van 1921 op '22 had men echter door werklozen óók hier sneeuw laten ruimen, en deze uitzondering gaf enige hoop voor de toekomst. Al sprekend en grievend kwam het positievere humeur van de Atjehveteraan langzaam boven, want toen wij opmerkten dat deze straat ook wel de 'Straat der Vergetenen' werd genoemd, kwam hij met vuur daar tegen op. Bakker, slager en kruidenier bedienden hem trouw. Ook de postbode liet hem niet in de steek, net zomin de bewoners werden vergeten door de belastingdienst, collecten, e.d. De naambordjes ontbraken zo goed als geheel. Al pratende trof het ons dat wij een rijwieltje rustig buiten zagen staan: onbeheerd, niet onder toezicht van één daartoe bekwaam persoon. Wij kennen de strengheid van de Plaatselijke Verordeningen een beetje en daarom uitten wij onze verbazing! Maar onze gids zei: "Het is de fiets van een politiemannetje, ik zag hem straks hier binnen gaan". Wij vroegen toen: "Heeft dan de Politie hier voorrechten boven anderen? Betaamt het haar niet veeleer een voorbeeld te geven?" Maar deze bedenking viel bij den oud-soldaat niet in goede aarde. De eerbied voor het uniform zat hem in 't

bloed, en hij zette zich schrap voor een lofrede op al wat 'militair' is of daaraan verwant. Zou hij zich als probosch onttoppen, zou ons vreedzaam onderhoud eindigen in een scherp conflict? Zijn hondje redde ons uit de impasse. L'embarras du choix was voor 't diertje opgeheven, 't had eindelijk een plekje gevonden waarvan het vooreerst niet wou scheiden. De eigenaar van het hondje maakte veel excuses over de "onwellevendheid van zijn mormel." De afleiding was ons welkom en wij onttrokken ons aan een mogelijk politiek dispuut. Maar wij betrachtten wel de nodige voorzichtigheid ten opzichte van onze schoenen, die door de piccolo van ons Hôtel zo beeldig waren gepoetst. Onze vriend had ons nog gewaarschuwd, 's avonds de Kerkstraat te mijden. "Dan ziet men hier geen steek" zei hij, "want het licht van onze anderhalve lantaarn blijft soms geheel in gebreke. Overdag is er geen veiliger straat, de stilte wordt maar enige malen verbroken, namelijk als de scholen aan 't Kerkplein de deuren openzetten en Zondags op de uren als de kerk begint of eindigt. De laatste tijd echter – en dit deed zijn oude soldatenhart goed – vormt de straat een geliefkoosde passage voor de vele Joodse krijgslieden van het Garnizoen, als zij heen en weer gaan tussen de Kazerne en hun 'Tehuis', veelal onder levendige discussies. Café's vond men hier zelfs niet in de tijd der Koloniale, toen Harderwijk er overigens mee doorzaaid was."

Het haantje op deze kant van de Kerk toont grote neiging tot standvastigheid, anders dan zijn broertje aan den pleinkant dat met alle winden draait. Daardoor is de wind in deze straat, (hoe heerlijk voor zwakken en herstellenden) doorgaans zuidelijk.

DE REACTIE OP BOVENSTAANDE BESCHRIJVING

Als reactie op dit artikel verschijnt op 9 maart 1923 een antwoord:

Weledele Heer Redacteur

Traductor zegt in zijn zeer lezenswaardig stukje over de Grote Kerkstraat:

'Café's vond men hier zelfs niet in den tijd der Koloniale, toen.....'

Daar is Traductor niet historisch juist. Weliswaar is de van ouderdom eerbiedwaardige pomp tegen de kosterswoning verdwenen, maar de Grote Kerkstraat niet altijd zo droog geweest als het Amerika van tegenwoordig. In het huis tegenover die gesloopte pomp (tegenwoordig

nr. 35) was in de zeventigerjaren van de voorgaande eeuw een koloniale kroeg gevestigd. Ook het huis naast dat van Ds. Veenhuijsen (heden nummer 14) heeft in de drukste tijd van de Atjékolonialen gedurende korte tijd als soldatencafé dienst gedaan. En er was nog een café op de hoek van de Grote Kerkstraat en het Kerksteegje, met de ingang in het steegje. In de straatjongensmond heette dat de 'Engelsche Spoken'. Afzender: Veritas

DE REACTIE VAN TRADUCTOR OP VERITAS

Op 10 Maart geeft Traductor hierop het volgende antwoord met de nodige ironie:

Hartelijk dank voor uw reactie. Men pleegt te zeggen: "De waarheid kan geen herberg vinden", maar U weet de kroegjes zelfs nog te vinden daar waar ze allang niet meer zijn. Een waardige variatie (of illustratie) op het 'in vino Veritas'!

Zelf was ik op het door U aangeduide punt al in twijfel, gelijk op meerdere, een enkele maal gaf ik er uiting aan. Ik verdacht Monsieur Havard er o.a. van dat hij Atjeh-oorlog noemde waar hij misschien Lombokexpeditie bedoelde. Terwijl de geïmproviseerde gids, de oud-gediende, m.i. weleens doorsloeg en verkeerde informatie gaf. Wat het caféje in 't Kerksteegje betreft, dat herinner ik mij, met z'n opschriften op de ramen in drie talen'. (Harderwijk was toen nog een wereldstad!), waarvan het laatste opschrift de door U genoemde jongens benaming.

Maar..... quoi faire ? Als vertaler moest ik me toch zoveel mogelijk houden aan de oorspronkelijke tekst, niet-

waar? Ik had er over gedacht nóg eens een fragmentje te geven, maar wil daarmee toch liever wachten tot een eventuele 14de druk van dat boek.

Zouden wij geachte Veritas, aan de juistheid en de actualiteit daarvan niet een handje kunnen meehelpen? Zo'n nieuwe 'vermeerderde' uitgave dient te worden bijgewerkt, o.a. met deze aanvulling: 'dat het plaveisel van de Kerkstraat op weg is om goed te worden, nu vrachtauto's óók dáár komen rammelen. De Heer Lammerts van Bueren heeft dat immers in de Gemeenteraad van Ermelo zelf gezegd', 'dat is goed voor de wegen'! Ik stel me voor dat het gedreun en de belasting van die ontzaglijke monsters de stenen nader tot elkaar zal brengen. Daardoor zal tevens het gewraakte groen worden uitgeknepen en vernietigd, zodat een algehele sterilitet zal intreden.

Wat dunkt U? Zullen wij ons best eens doen om een nieuwe uitgave zo volledig mogelijk te doen zijn voor wat Harderwijk betreft? Ik heb groot vertrouwen in uw kennis, en wat de een niet weet, weet soms de ander. Waar de Heer Havard woont weet ik niet precies, maar 't adres van zijn Uitgever is: Libr. Railleux Paris, Boulevard Nulle Par. 121 Na beleefde groet, enz. . Traductor

En zo is onze Grote Kerkstraat voorgoed vereeuwigd in een boek uit 1876, en dus overal bekend, lezers van het boek komen van heinde en ver om die straat te bekijken, en zien een Kerkstraat in optima forma. Wat een prachtige vertaling, vol van ironische kritiek. De stijl van Traductor doet overigens niet onder voor die van de schrijver Havard.

Rijke baronnen en bezitloze paters

375 jaar landgoed De Essenburgh

Zaterdag 4 april a.s., de zaterdag voor de Goede Week, wordt in de kapel van priorij De Essenburgh in Hierden het boek 'Rijke baronnen en bezitloze paters - 375 jaar landgoed De Essenburgh' aan het publiek gepresenteerd. Het boek neemt u mee in de rijke geschiedenis van het landgoed en zijn markante bewoners. Voor het eerst wordt de unieke geschiedenis van de norbertijnenpriorij uitgebreid belicht.

Het is 11 juli 1950, het hoogfeest van St. Norbertus, stichter van de norbertijnenorde, als de abt van Berne in de abdijkerk in Heeswijk de namen bekend maakt van twintig medebroeders die hij heeft benoemd voor een nieuwe stichting. Zij verhuizen van het Brabantse land naar De Essenburgh in Hierden, midden op de orthodox-protestantse Veluwe. De Essenburgh is een landgoed met een rijke geschiedenis, 'een der aangenaamste hofsteden deeser Land-streecke'. Voor het eerst in haar geschiedenis heeft De Essenburgh niet één rijke eigenaar, maar een groep eigenaren die allemaal de gelofte van armoede hebben afgelegd.

De eigenaren van De Essenburgh (of later De Essenburgh) zijn op hun eigen wijze allemaal markante figuren geweest. Was het niet in Hierden, Harderwijk of de regio, dan wel in de plaats waar zij oorspronkelijk vandaan kwamen. Uitgebreid archief- en literatuuronderzoek in de afgelopen tien jaar heeft geleid tot hele nieuwe inzichten en meer gedetailleerde beschrijvingen van de eigenaren van het landgoed. Eerdere publicaties zijn opnieuw tegen het licht gehouden, net als de collectie aantekeningen en knipsels die in de loop der jaren in het archief van de priorij zijn verzameld.

Als eerste wordt een nieuw licht geworpen op de ontstaansgeschiedenis van De Essenburgh. Niet Tripmaker, zoals eerder werd aangenomen,

maar een ander goed in de omgeving vormde de basis. De naamgeving is na uitgebreid genealogisch onderzoek verklaard en ook van de eerste bewoners, de families Coolwagen, Noorman en Marquis, wordt een veel vollediger beeld geschetst. Dit geldt zeker ook voor de adellijke familie Sandberg, die er in de negentiende eeuw woonde. De aanleiding voor de versnippering en uiteindelijke veiling van 1924 is uitgebreid in kaart gebracht en in landelijke context geplaatst: De Essenburgh was hierin niet uniek.

Weinig bekend was tot nu toe ook het verhaal over De Essenburgh na de Sandbergs. Er is inmiddels veel meer bekend geworden. Uniek archief- en beeldmateriaal geeft een inkijkje in de tijd dat mevrouw Goekoop het landgoed bewoonde, dat het landgoed werd bezet door de Wehrmacht en als noodverzorgingshuis dienst deed. Meest bijzonder is wel de exclusieve inkijk die de norbertijnen van De Essenburgh en Mariëngaard via dit boek in hun leven van de afgelopen zeventig jaar geven. Zo is er gebruik gemaakt van de dagboeken van de eerste prior, verslagen van het bestuur van de abdij en correspondentie uit het archief die een mooi tijdsbeeld geven van twee van de weinige rooms-katholieke kloostergemeenschappen boven de rivieren, die nog altijd als zodanig dienstdoen.

'Rijke baronnen en bezitloze paters - 375 jaar landgoed De Essenburgh' verschijnt in april 2020 bij Berne Media, uitgeverij Abdij van Berne Heeswijk, telt 320 pagina's en kost €29,95.

De presentatie van het boek vindt plaats op zaterdag 4 april a.s. Nadere informatie over het programma van de middag wordt later bekendgemaakt in de lokale media en via de website van Herderewich. Voor meer informatie over het boek kunt u contact opnemen met Martijn Pijnenburg via ma.pijnenburg@gmail.com.

Markt nr. 2, 2^e van rechts

tekst Niek de Jong

Everhardus Johannes Margrij (1841-1891) Architect Neogotiek

De ontmoeting met de beroemde bouwmeester Pierre Cuypers zou het leven van de Harderwijkse architect Evert Margrij ingrijpend veranderen. Hij mag dan in zijn eigen geboorteplaats niet heel bekend zijn, maar deze Harderwijker heeft gedurende zijn korte maar productieve leven zeker veertig kerken, kloosters, scholen, gestichten, huizen en zelfs begraafplaatsen ontworpen. Eén van zijn bekendste bouwwerken is de Sint Lambertuskerk in Rotterdam.

GEZIN MARGRIJ

Everhardus Johannes Margrij (Evert) werd geboren op 28 december 1841 in een huis aan de Broederen no. 167, nu Markt no. 2 naast het stadhuis van Harderwijk. Het pand bestond uit zeven vertrekken. Zijn vader was Francois Margrij en zijn moeder Alijda van de Weijer. Vader was slijter van sterke dranken.

Everhardus Johannes Margrij

Het gezin Margrij was groot. Het bestond uit tien kinderen. Everhardus was het vierde kind. Zijn broers en zusters waren Johannes Franciscus Josephus (Jan, *6 juni 1834), Hendrikus (*26 augustus 1836), Elisabeth Catharina (*31 januari 1839), Alijda (*12 april 1844), Petrus Johannes (*15 januari 1847), Eduard Franciscus Marinus (*19 januari 1850), Maria Elisabeth Catharina (*25 januari 1852), Wilhelmina Alijda (*6 december 1854) en Albertus Arnoldus Joannes (Albert, *30 april 1857). Alle kinderen werden net als Evert in het huis Broederen no. 167 geboren. Maria Elisabeth Catharina en Eduard Franciscus Marinus overleden op respectievelijk drie- en acht-jarige leeftijd. Jan overleed op 23 jarige leeftijd en was architect van beroep. Een ontwerp van hem, een tochtspui, werd in 1855 bekroond door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Hendrikus en Alijda werden ook niet oud. Zij overleden in Harderwijk op 11 september 1871 en op 8 juli 1872. Petrus Johannes trad in militaire dienst en werd officier.

CARRIÈRE

Evert volgde het gymnasium in Harderwijk om vervolgens in Amsterdam tekenlessen te volgen aan de tekenschool en zich te bekwamen in de bouwkunst. Hier ontmoette hij de architect Petrus Josephus Hubertus (Pierre) Cuypers, die zijn leven ingrijpend zou beïnvloeden. Evert volgde een bouwkundige opleiding bij het bureau van deze beroemde bouwmeester. Bij dit bureau bekwaamde Margrij zich in de neogotische bouwkunst. Aan het slot van deze opleiding gaf Pierre Cuypers hem het zelfstandig toezicht over

Sint Lambertuskerk in Rotterdam

NEVENFUNCTIES

In katholiek Rotterdam was Margry wegens zijn kerkenbouw en zijn goed lopende kantoor een geziene figuur. Hij was een sober mens, recht door zee, maar ook wel eens opvliegend. In de katholieke wereld vervulde hij verschillende bestuursfuncties, onder andere als kerkmeester van de St. Dominicus. Voor deze activiteiten ontving hij de pauselijke onderscheiding Pro Ecclesia et Pontifice. Als architect schreef hij bijdragen voor verschillende tijdschriften. Hij was lid van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

OVERLIJDEN

Tijdens de bouw van de kerken te Voorburg en Hillegersberg in 1891 werd Evert ziek en overleed op 49-jarige leeftijd. Margry heeft meer dan 40 kerken (waarvan de helft sinds 1880) gebouwd. Hij was een van de belangrijkste en productiefste leerlingen van Cuypers.

de bouw van de St. Dominicuskerk te Alkmaar. Die kerk werd gebouwd tussen 1864 en 1866.

Cuypers vestigde zich in Amsterdam, Margrij besloot in Rotterdam zijn bureau op te richten. Margrij's eerste opdracht in Rotterdam was de H. Antonius van Padua aan het Boschje. Een simpel versje op het tegeltableau dat hij in het portaal van die kerk liet aanbrengen geeft Margrij's houding ten opzichte van de nieuwe bouwstijl goed weer: 'Het dertiend' eeuwsch gothiek; Rijst hier weer uit het duister; Zoo zinnijk katholiek; In nieuwe pracht en luister.' De kerk zou al dadelijk een van zijn belangrijkste scheppingen blijken te zijn. Aan dit eerste succes was het dan ook te danken dat hij binnen korte tijd een veelgevraagd architect werd.

Na deze kerk volgden vele kerken en religieuze gebouwen, o.a. de Sint Lambertuskerk te Rotterdam en de Sint Liduinakerk te Schiedam. Een groot aantal van zijn bouwwerken zijn op een monumentenlijst geplaatst. Maar Margry, zoals zijn naam later vaak geschreven werd, hield zich niet alleen met nieuwbouw bezig. Op grond van zijn inmiddels opgedane ervaringen bij de bouw kreeg hij van rijkswege opdracht oude gotische monumenten te restaureren. Sinds 1876 werkte hij aan het herstel van de Petrus en Pauluskerk te Brouwershaven en sinds 1883 aan dat van de St. Lievensmonstertoren te Zierikzee. Door het toenemen van het aantal bouwopdrachten kwam de wens van zijn jongste broer Albert om ook architect te worden Margry zeer gelegen. In 1880 werkte Albert, samen met architect Josephus Marie Snickers, bij zijn architectenbureau.

Bidprentje van Everhardus Johannes Margrij

BRONNEN BIJ HET ARTIKEL

- Streekarchivariaat Noordwest-Veluw, locatie Harderwijk.
- Resources Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Margrij, Everhardus Johannes, (1841-1891), Den Haag, 1989.

Algemeen kiesrecht

Een stemkaart voor verkiezingen in de brievenbus, dat was er tot in begin van de 20^e eeuw niet voor iedereen bij. Er was censuskiesrecht waarbij iemands vermogen of het belastbaar inkomen en dus het bedrag aan te betalen inkomstenbelasting mede bepaalde of men voor het kiesrecht in aanmerking kwam. Uitgebreide regels stelden eisen aan inkomen, ook in natura, b.v. kost en inwoning, waarbij niet voor alle plaatsen dezelfde bedragen van kracht waren. In grotere plaatsen waren hogere bedragen van toepassing. De kieswet stelde verder als eis het bezit “van kenteekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand”, ergens wel een beetje vaag. Wel moest men er zelf op toezien dat zijn naam in het kiesregister was opgenomen. Vandaar dat de politieke partijen hier vaak een oproep deden vooral niet te vergeten zich te laten registreren. Wie ver weg woonde kreeg vaak het aanbod van vervoer naar het stembureau.

In 1918 werd het actief algemeen kiesrecht voor mannen een feit en ook het passief kiesrecht, het recht om gekozen te worden, voor de vrouw. Maar de inzet bleef, en was er al veel langer, de vrouw ook zelf naar de stembus te krijgen. Zoals alle vernieuwingen kon deze gang van zaken niet direct op ieders instemming rekenen. Diverse bijeenkomsten zijn in de loop der tijd belegd om vrouwen warm te maken mee te beslissen over politieke aangelegenheden. Hierna een verslag uit 1910 dat een aardig beeld van de tijd geeft.

“De afdeling Harderwijk van de vereeniging voor Vrouwenkiesrecht hield Donderdagavond op de Concertzaal een openbare vergadering. De zaal had een recht gezellig aanzien; op de bekleede tafeltjes als in een feestzaal gerangschikt, prijken voorjaarsbloemen en langs de wanden stonden planten en varen; propaganda-lectuur was met kwistige hand over tafels en stoelen verspreid. Het leed geen twijfel: de vrouwenhand was aan 't werk geweest.”

Na een welkom was er ook muziek, van piano en viool door natuurlijk, twee dames. Daarna hield mevrouw H.W.B. Itallie-van Embden een lezing over “de Grondwetsherziening in verband met het Vrouwenkiesrecht”. Zo te zien waren er diverse leeuwen en beren op de weg en werden er moeiten ervaren, getuige het vervolg van het verslag:

“Zoals spreker vernam, heeft Harderwijk de vaart er in, en is door velen en door velerlei niet bij te houden. Ook de vrouwenbeweging te dezer stede gaat niet in dien stormpas mee. Er schijnen moeilijkheden te zijn, denkbeeldige; spreker zal ze heden behandelen.

Er zijn vrouwen die angstig tegenzien de meerdere rechten die de vrouw staan gegeven te worden, omdat ze het leven genoeg kennen om te weten, dat nog immer “het voor wat, hoort wat” geldt, dat rechten plichten meebrengen. Ze hebben gelijk, de kiezer heeft plichten. Hij behoort een weinig kennis te hebben van de wetten des lands, moet belasting betalen, heeft dienstplicht enz. Vroeger – tot aan de 19e eeuw vindt men er de sporen van – werd de vrouw beschouwd als een zwakke ziel, die in een zwak lichaam woonde en daarom met meer toegevendheid dan de mannen moesten worden behan-

deld. In strafzaken kreeg ze daarom de halve straf. In de huidige strafwetgeving is dat anders en bestaat er absolute gelijkstelling tussen man en vrouw. De vrouwen betreuren dat geenszins; integendeel ze willen het als volwaardige mensen erkennen en dragen. Ze willen plichten kennen, waar rechten nog onthouden worden.”

Ook de misdadigers komen ter sprake en de dienstplicht, die niet samen hoeft te vallen met het kiesrecht.

“Vanaf de 19^e eeuw heeft de statistiek het uitgemaakt, dat gemiddeld de vrouw nooit meer dan 1/10 van het getal der mannen misdadig was. Enkelen hebben dit toegeschreven aan de mindere ontwikkeling der vrouw maar zij die den blinddoek wilden afwerpen hebben die mindere misdadigheid op de credietzijde van de vrouw durven zetten.

Bij de dienstplicht, die naar sprekers mening niet organisch vastzit aan het stemrecht, zal spreker niet lang stilstaan. Belasting wordt geheven van de ongehuwde vrouw en van de weduwe direct, van de getrouwde vrouw indirect, omdat de belasting van de gemeenschap man en vrouw geheven wordt.”

De zogenaamde zwakheid van de vrouw en de manier waarop men haar daarom behandelde werd blijkbaar niet langer als voordeel gezien en was daarom ook niet langer wenselijk. Maar gelijkstelling voor de krijgsmacht was een enkele, zo niet vele bruggen te ver.

“Het kiesrecht zal de vrouw uithuizig maken, werd bij herhaling gezegd. Spreker stelt daar tegenover, dat uithuizigheid niet gemaakt wordt, maar aan te merken is als een innerlijke fout, als iets wat bij het karakter behoort. Een uithuizige vrouw zal uithuizig zijn, met en zonder kiesrecht. Eens in de vier jaar te moeten stemmen zal geen vrouw uithuizig maken; haar kiezersplichten vervullen, een krant lezen of een boek evenmin. En het bezoeken van vergaderingen is ieder vrijgelaten. Het vrouwenkiesrecht zal twist brengen in de huisgezinnen, wordt geroepen. Och neen; waar twist ontstaat over politiek, zal ook twist zijn over de aanschaffing van een nieuw kledingstuk, over de keuze van school voor de kinderen, over, ja over alles.”

Het was natuurlijk te verwachten dat er alleen over uithuizige vrouwen gesproken werd. Voor de mannen was dit toen zeker geen probleem. Bij een bijeenkomst elders kreeg een vrouw met politieke aspiraties de vraag van een oudere politicus (haar vader!) of zij niet bang was teveel tijd buitenshuis te moeten spenderen. Nu, dat was niet het geval, zo antwoordde zij fijntjes met een wedervraag, want haar vader had het gezin toch ook nooit door de politiek verwaarloosd?

Overigens kreeg niet alleen de politiek de schuld van uithuizigheid. Bij de oprichting van een bibliotheek/leeszaal werd het zelfde argument van stal gehaald. En waar de lichamelijke opvoeding nog tamelijk positief beoordeeld wordt, kleeft ook daar mogelijk toch wel een bezwaar aan van, jawel, weer uithuizigheid. Maar heren die lid zijn of worden van meerdere sociëteiten moeten zeker niet “lamenteren” over dergelijke zaken.

“De staat dringt meer en meer in de woningen: haalt de kinderen het huis uit en brengt ze ter school, bergt misdadige kinderen op; mengt zich in de verhouding tusschen meesters en dienstbode; grijpt in de prijzen der levensmiddelen, zonder dat de vrouw eenige medezeggenschap kan uitoefenen. Velen staan nog verre van de vrouwenbeweging,

uit angst voor het nieuwe. Hen raadt spreker aan te komen zien en dan te oordelen en wijst erop, dat alles wat nu oud is, ook eens nieuw is geweest. De grondwetsherziening zegt dat het kiesrecht aan de vrouwen niet mag worden onthouden op grond van maatschappelijke welstand. Wie van de vrouwen intusschen wel en wie geen kiesrecht zullen verkrijgen is dan –in 1910- nog een vraag. En steeds blijft de eisch der vrouw: geef grondwettelijke gelijkstelling van man en vrouw; geef hun het kiesrecht samen; laat samen hen de staat dragen tot een betere toekomst, tot een betere maatschappij voor de jonge mannen en de jonge vrouwen, voor hunnen kinderen.”

Het verslag eindigt dus met een voorbeeld van de diverse zaken waarmee de overheid zich bezig houdt. Het wordt hoog tijd dat de vrouwen zich op deze terreinen ook kunnen uitspreken en zeggenschap kunnen uitoefenen, aldus de spreker.

De nieuwe wetgeving is in 1918 en 1919 natuurlijk nog niet direct zichtbaar in de diverse politieke geledingen, maar in de jaren tot 1922 zijn alle verkiezingen een keer gehouden en hebben de dames in ieder geval kansen gehad om actief en passief mee te doen. Mevrouw Suze Groeneweg komt als eerste vrouw in de Tweede Kamer voor de S.D.A.P. Mevrouw Van Itallie-van Embden, die in Harderwijk gesproken heeft, is van 1928-1933 kamerlid voor de Vrijzinnig-Democratische Bond, een voorloper van de P.v.d.A. Maar eigenlijk mag hier ook de naam van de bekende arts en voorvechter van vrouwenrechten in het algemeen én van het vrouwenkiesrecht, dr. Aletta Jacobs, niet ontbreken.

De laatste halve eeuw zijn er in Harderwijk meerdere keren dames in de gemeenteraad gekozen, zoals in 1966 de bekende mevrouw mr. H.A. Strijd-Groenewegen. Zij stond op een verkiesbare plaats op de gecombineerde lijst van de plaatselijke C.H.U. en de A.R.P., de Protestants Christelijke Groepering. Maar een paar maanden eerder was de heer Schothorst van de V.V.D. uit de raad vertrokken. Hij werd toen opgevolgd door mevrouw G. Diepstra-van Maanen, wier vader T. van Maanen ook ooit raadslid was. Mevrouw Diepstra keerde bij de verkiezing 4 maanden later niet terug in de raad, maar de toen dus op eigen kracht gekozen mevrouw Strijd zou namens haar partij een groot aantal jaren een stempel op de politiek drukken, zowel plaatselijk als raadslid en wethouder, als provinciaal in Gedeputeerde Staten. Dat overkwam in 2007 ook raadslid mevrouw Annelies van der Kolk van de ChristenUnie (waarna zij vanaf 13 mei 2012, na het vertrek van burgemeester John Berends naar Apeldoorn, ook bijna 8 maanden waarnemend burgemeester van Harderwijk was) en wethouder mevrouw Christianne van der Wal van de V.V.D. in 2019.

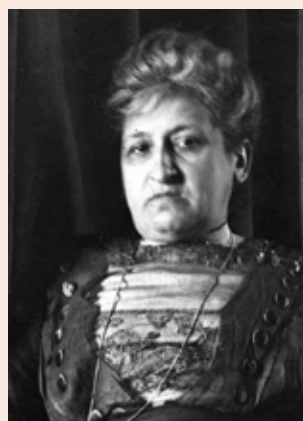
Maar al bijna 40 jaar eerder, in september 1924, kwam er ook een vrouw de raad versterken: mevrouw Maria Wilhelmina Schotman-Jacobs. Zij volgde voor de Rooms Katholieke Kiesvereniging de uit de raad vertrokken heer Rijke op. Door haar komst werden de sanitaire voorzieningen in het stadhuis uitgebreid met het zogenaamde ‘Wilhelminatoilet’, zo weten wij sinds de laatste geschiedenisquiz van Herderewich en Veluvia. Dit was dus niet omdat koningin Wilhelmina er tijdens een bezoek aan Harderwijk gebruik van zou hebben gemaakt. Ook prinses Wilhelmina van Pruisen was niet de naamgever van het toilet, en evenmin Wilhelmina Drucker, feministe en naamgeefster van de Dolle Mina's. Het toilet dankt zijn naam alleen aan mevrouw Schotman, het eerste vrouwelijke raadslid van Harderwijk. Drie jaar, tot 1927, heeft zij er gebruik van kunnen maken.

H.W.B. van Itallie-van Embden
foto Wikipedia

Suze Groeneweg,
de eerste vrouw
in de Tweede Kamer

Aletta Jacobs

Het werk zit er op. Wim Buitenhuis heeft het tweede deel over de historie van de Harderwijker gasfabriek voltooid. De schrijver heeft een exemplaar van zijn in eigen beheer gemaakte boek in het HKH, het Historische Kenniscentrum Harderwijk, afgegeven. Ook heeft hij een exemplaar naar de koning gestuurd. “Dat doe ik met al mijn boeken. Ik krijg ook altijd een keurige brief terug.”

Dat nou juist Wim Buitenhuis ging graven in de geschiedenis van de gasfabriek is eigenlijk heel logisch. Daar zijn twee redenen voor. In de eerste plaats heeft Buitenhuis een groot deel van zijn leven in de ‘gas-business’ gewerkt: hij gaf leiding aan de mannen die in de jaren zestig en zeventig de gasleidingen op de Noord-Veluwe hebben aangelegd. De tweede reden is het feit dat hij, toen hij zich in 1960 met vrouw en kind in Harderwijk vestigde, op het terrein van de gasfabriek kwam te wonen. De fabriek was toen al niet meer in bedrijf. Wim Buitenhuis en zijn gezin woonden in een salonwagen die hij van het Rotterdamse Pernis naar Harderwijk had laten verslepen. Vanuit het raam van de salonwagen zag Buitenhuis de enorme gashouders en het karkas van de inmiddels verlaten fabriek. Keek hij de andere kant op dan had hij een prachtig uitzicht over het water.

Toch zou het nog meer dan vijftig jaar duren voordat Wim Buitenhuis zich in de geschiedenis van de fabriek ging verdiepen. Aanleiding was het feit dat het pleintje vóór de entree van het gemeentehuis geen verwijzing naar het verleden bevatte. Want – voor de lezers die dat niet weten – het Huis van de Stad staat op de grond waar van 1857 tot 1957 de Harderwijker gasfabriek heeft gestaan.

Wim probeerde de gemeentebestuurders duidelijk te maken dat een verwijzing naar het verleden passend zou zijn. Uiteindelijk boekte hij succes want in oktober

Wim Buitenhuis is klaar met de Harderwijker gasfabriek

2017 werd aan de Havendam, tegenover het bordes van het gemeentehuis, een zuil onthuld met daarop een fraaie afbeelding van de vroegere fabriek. Aan de andere kant van die zuil staat een gedicht van toenmalig stadsdichter Geert Zomer:

*Er is licht, mijn vriend
Het was duister in die dagen
Mensen zochten op de tast hun weg
De Donkerstraat deed haar naam eer aan.*

*Maar uit het donker sprong een vonk
De vonk vond de geest
De geest vond het hart
Het hart vond het vuur
Het vuur vond de stad
En de stad zocht kerels met eelt op hun handen*

*Kolen moeten immers branden
Maar wie gooit kolen in het vuur?
Toen kwamen zij, de mannen
En het gas vond haar weg naar het licht
(Honderd jaar gasfabriek, 1857 – 1957.
Hommage aan de stokers)*

Terwijl Wim zich druk maakte over de naamgeving van het pleintje, was hij zich van lieverlee ook gaan verdiepen in de historie van de fabriek. Hij dook het gemeentearchief in en ploegde zich door een veelvoud aan documenten en raadsverslagen. Daarnaast bestudeerde hij honderden kranten, op zoek naar wetenswaardigheden over de fabriek. Dat monnikenwerk resulteerde twee jaar geleden in ‘Geschiedenis van de Harderwijker gasfabriek 1857 – 1957’. Dat eerste boek bevat feiten over de eerste vijftig jaar. Het tweede deel begint in 1907 en eindigt met de onvermijdelijke sluiting van de fabriek. Zelf heeft Wim in deze boeken weinig geschreven, hij laat de documenten voor zich spreken. Wie een goed lopend verhaal verwacht komt bedrogen uit.

De Harderwijker gasfabriek

Het voert hier te ver om de geschiedenis van de gasfabriek in detail weer te geven. Maar een paar hoofdlijnen kunnen we hier wel vermelden. Zo liep Harderwijk voorop met de oprichting van een gasfabriek. Van de 211 gasfabrieken die ooit in Nederland zijn opgericht behoorde die van Harderwijk tot de eerste 30. Dat is opmerkelijk omdat het Zuiderzeestadje met z’n dik vijfduizend inwoners nou niet direct tot de grote steden van Nederland gerekend kan worden. De startfase was onrustig. Want al in 1867 kwamen de klanten in opstand tegen de hoge prijzen. In korte tijd besloten 118 van de 240 klanten hun gascontract op te zeggen. Zij keerden terug naar de vertrouwde petroleumlampen. Nog eens tien jaar later, in 1876, besloot de gemeente de fabriek over te nemen. Pikant is wel dat dit besluit pas in 1900 daadwerkelijk werd uitgevoerd. Daarna werd onder leiding van directeur J. Adriaanse de fabriek flink gemoderniseerd en uitgebreid. Zorgde de gasfabriek in eerste instantie vooral voor fatsoenlijke straatverlichting, in een latere fase werden ook de huizen op het gas aangesloten. Het gas had twee functies: het zorgde voor warmte en het zorgde voor licht. Pas toen in de jaren twintig elektriciteit voor iedereen bereikbaar werd was het gas van de fabriek alleen nog bestemd om huizen en kantoren te verwarmen. De gasfabriek was een volcontinue bedrijf, vierentwintig uur per dag moest het gas in de gashouder op druk worden gehouden. Die druk was nodig om het gas door de leidingen te persen naar de afnemers in Harderwijk en Hierden. Even was er sprake van dat ook Ermelo Harderwijks gas zou afnemen. Maar Ermelo stelde eisen waarmee de Harderwijker directie niet akkoord ging. Ermelo bleef dus nog wat langer in duisternis gehuld. Een volcontinue bedrijf dus. Vier tot zes man schepten de kolen in de ovens, er was een opzichter, een directeur, een gasfitter, en een meteropnemer. En niet te vergeten: de lantaarnopstekers. Veel meer personeel was er niet nodig, even afgezien van de administratie. De kolen

werden aangevoerd via de Zuiderzee. Vrachtschepen brachten de kolen vanuit Duitsland of Engeland naar de haven van Harderwijk tot bij de fabriek. Tenminste, als het water hoog genoeg stond. Wim: “Het was toen nog Zuiderzee, geen IJsselmeer. Dus het waterpeil wisselde. Soms stond het zo laag dat de vrachtschepen niet over de zandbank konden, net voor Harderwijk. Dan moesten er kleine vletjes ingezet worden waarop de kolen werden overgeladen. Dat was een heel karwei.” Tijdens de Eerste Wereldoorlog beleefde de gasfabriek moeilijke jaren. Er waren niet altijd kolen voorhanden, dus werd er dennenhout gestookt. De gasleidingen waren de zwakke schakel in de bedrijfsvoering. “De wegen waren toen nog niet zo best en in eerste instantie waren de gebruikte materialen voor de leidingen ook niet geschikt. Dus er ontstonden heel vaak gaslekken. Later hadden we bij het bedrijf een gashond. Als er het vermoeden van een lek bestond werd deze hond ingezet om de exacte plek op te sporen.” Tot na de Tweede Wereldoorlog heeft de gasfabriek de Harderwijkers goede diensten bewezen. Maar al vlot na de oorlog werd er gepraat over het fuseren van de diverse gemeentelijke gasbedrijven. Dat overleg verliep moeizaam. Maar langzaam werden wel steeds meer mensen zich bewust van de voordelen van aardgas. Want al voordat in Groningen de gasbel bij Slochteren werd ontdekt werd er aardgas gevonden in Overijssel en Drenthe. Steeds meer gemeenten schakelden over op dit aardgas.

In december 1950 neemt Harderwijk dan toch zitting in een commissie die het uiteindelijk eens wordt over de oprichting van Novégas. Dat is in 1957, hetzelfde jaar waarin de productie in Harderwijk werd stilgelegd. Novégas ging al snel op in Gamog en nog een fase later in Nuon. Inmiddels is ook Nuon overgenomen. De nieuwe eigenaar is het Zweedse Vattenfall. In de jaren zestig werd de grote gashouder aan de Havendam ontmanteld. Later volgde de fabriek. In de jaren zeventig werd besloten dat op dit terrein het nieuwe gemeentehuis moest komen. In 1983 verhuisde de ambtenarij van de Markt naar de plek waar ooit de Harderwijker gasfabriek heeft gestaan.

Het boek ‘Geschiedenis van de Harderwijker gasfabriek, 1907 – 1957’ is niet te koop en ligt alleen ter inzage bij het HKH, het gemeentelijk archief en de provinciale bibliotheek in Arnhem.

Dankzij deze sponsors is het mogelijk een mooi blad uit te geven:

Bed BREAKFAST
DE STADSBOERDERIJ
HARDERWIJK
Weiburglaan 9, 3844 KZ Harderwijk
06 - 51 07 41 76

OGB
DESIGN
creative webdesign
www.ogb-design.nl

BRANDT MAKELAARS
Aankoop & verkoop
Verkeersweg 5
3842 LD Harderwijk
(0341) 41 64 26

Ief
eenmerkmetIef.nl
gewoontan.nl

Gert van Lunteren
Assurantiën BV
Stationsplein 126
3844 KR Harderwijk
0341-421921
www.gertvanlunteren.nl

Wim Buienhuis

G
Nobelstraat 28
3846 CG Harderwijk
(0341) 41 76 17

Martijn Pijnenburg

furniture, Chinese and Japanese porcelain,
copper, clocks, paintings
DOORNHOF ANTIQUAIRS
Schapenhoek 7,12-14
3841 BM Harderwijk
Tel. +31 341-42 10 15

Lid van Atletiek en (NBO)
Wandelpaarsgymnastie Nederland
Manolo Berrenchina
Trainer Nordic Walking
Manolo Berrenchina
Sch eidiuslaan 44
3843 CT Harderwijk
0341 - 421308

DRIES van den BERG
Stephensonstraat 2 Harderwijk
(0341) 42 37 23

Bos en Vrijhof
AANNEMERSBEDRIJF
Snippendalseweg 8 Hierden
(0341) 41 35 32

CATERING VANDENBERG
Het concept voor elk feest!!
Marconistraat 1
3846 AR Harderwijk
(0341) 46 04 04

esj esjvastgoedonderhoud
Lorentzstraat 5e
3846 AV Harderwijk
(0341) 46 01 75

VOF BEELEN
Autobedrijf vof Beelen
Auto & Machine Onderhoud
Fahrenheitstraat 36a
3846 BN Harderwijk
(0341) 452889

Word voor minimaal € 50,00 sponsor van ons Vittepraetje. Wij vermelden u op de website (met link) en in ons blad. Mailen kan ook: info@herderewich.nl

Ja ik steun de uitgave van het Vittepraetje

naam

telefoon e-mail

en ik maak mijn bijdrage à € binnenkort over op
rekeningnummer IBAN: NL93 INGB 0003 0361 92 t.n.v. Herderewich

datum handtekening

Leden van Herderewich wordt gevraagd om een bijzonder historisch voorwerp mee te nemen naar de Algemene Ledenvergadering, die op 14 april in De Kiekmure wordt gehouden. Die voorwerpen worden op tafels gelegd en iedereen krijgt de kans om te raden wát het voorwerp voorstelt, wáár het voor werd gebruikt en in wélke periode het werd gebruikt. Wie zin heeft mag na het rondje raad-het-voorwerp aan het publiek vertellen waarom hij of zij juist dit voorwerp heeft meegenomen.

Om de lezer te kietelen hier alvast een voorproefje: kijk goed naar de afbeelding. Wat zien we hier? En waar werd het voor gebruikt? Twee hints: het is gemaakt in Harderwijk door iemand die tijdelijk in onze gemeente onderdak kreeg. Hij maakte deel uit van een grote groep mensen die -om de tijd te verdrijven- veel sier- en gebruiksvoorwerpen in elkaar knutselden. De oplossing sturen naar: secretaris@herderewich.nl

Vittepraetje

De naam van ons kwartaalblad 'Vittepraetje' is een taalkundige vrijheid, gebaseerd op 'vitte' en 'praetje'.

Een 'vitte' was de naam van een handelskolonie in Scandinavië tijdens de late middeleeuwen. De Harderwijkse koggen voeren in de Hanzetijd onder andere naar Scandinavië. Op de zuidpunt van het Deense eiland Schonen had Harderwijk een eigen vitte, een stuk land met pakhuizen, winkels, kramen en werkplaatsen voor kooplieden en ambachtslieden. Ze woonden en werkten daar. Op de vitte golden dezelfde wetten en regels als in Harderwijk. Een vitte was dus een plaats uit de historie en ver weg van de stad Harderwijk.

Een 'praetje' is een kort gesprek over alledaagse dingen, of een korte verhandeling of lezing. Kooplieden en ambachtslieden op de vitte waren soms maanden van huis en konden in de winter vaak niet uitvaren voor de thuisreis. Tijdens hun verblijf daar moesten de kooplieden zich zien te vermaken en dat deden zij onder andere met het vertellen van verhalen. Ook na terugkomst in Harderwijk waren de sterke verhalen niet van de lucht.